

Zwarte bladzijden van het postkoloniale literatuuronderwijs

De literatuurkennis over het slavernijverleden bij VO-docenten Nederlands (havo/vwo) en hun visie op het voeren van discussies over slavernij in de klas

Bachelorwerkstuk Taal en Cultuur Nederlands

Michelle Engel

Stduentnummer: S1083415

E-mail: michelle.engel@ru.nl

Datum: 15-06-2022

Eerste beoordelaar: Dr. J.J.M Dera

Tweede beoordelaar: Dr. I.B Nieuwenhuis

Samenvatting

Het witte perspectief is nog steeds groot in het literatuuronderwijs. Uit het onderzoek *De helaasheid der leeslijsten: over diversiteit in het literatuuronderwijs* van Jeroen Dera blijkt dat het niet-westerse perspectief op het koloniale verleden ontbreekt op de leeslijsten van examenkandidaten havo/vwo. Ook voor slavernijteksten is weinig oog (Dera, 2021). Dat is alarmerend, omdat een breedheid aan perspectieven volgens Dera niet alleen het kritisch denken van leerlingen bevordert, maar ook voldoende spiegels biedt aan de alsmaar diversere leerlingenpopulatie (Dera, 2021). Ook wordt de noodzaak van een goed geïntroduceerde en gecontextualiseerde slavernijtekst volgens Michiel van Kempen alleen maar urgenter (Van Kempen, 2018, p. 33).

In dit bachelorwerkstuk is onderzocht welke boeken over het slavernijverleden die geschikt zijn voor de leeslijst VO-docenten kennen die lesgeven in de bovenbouw (havo/vwo). Ook werd onderzocht wat hun visie is op het voeren van discussies over slavernij in de klas.

Er zijn twee slavernijteksten die door respondenten met name genoemd werden als slavernijteksten die zij kennen en als advies voor leerlingen in de bovenbouw van het vwo: *Hoe duur was de suiker?* van Cynthia Mcleod en *Wij slaven van Suriname* van Anton de Kom. Dit zijn ook de teksten die het meest zijn gelezen door respondenten en het meest bij naam worden herkend. Veel verder gaat de repetoirekennis over slavernijteksten van VO-docenten die lesgeven in de bovenbouw (havo/vwo) niet. Wel blijkt dat de respondenten gemiddeld vinden dat er plaats is voor het thema slavernijverleden in het literatuuronderwijs. Ook vinden zij gemiddeld dat er ruimte is voor gesprekken over het slavernijverleden in de klas. Als belangrijkste reden om ruimte te maken voor het onderwerp slavernijverleden bij het vak Nederlands werd het (literatuur)historisch belang genoemd. De respondenten nemen over het algemeen een neutrale houding in ten opzichte van wat er nu al gedaan wordt met het onderwerp in de klas, hun eigen adviezen, het perspectief dat zij kennen en het verplichten van een slavernijtekst bij het vak Nederlands.

De wil om het slavernijverleden in de klas te bespreken is er wel, maar er is gebrek aan een breedheid aan perspectieven. Het westerse perspectief zit nog diep geworteld. Dat blijkt uit het feit dat het merendeel van de respondenten aangeeft dat de slavernijteksten die zij kennen ook de andere kant van de geschiedenis tonen, maar het zijn eigenlijk maar een paar teksten die structureel terugkomen.

Inhoud

Inleiding.....	4
1. Contextualisering: Nederlandse literatuur over het slavernijverleden in historisch perspectief	6
2. Theoretische achtergrond: Het koloniale gedachtegoed in Nederlandse literaire teksten	8
3. Methodologisch kader.....	11
3.1 Participanten	11
3.2 Opzet enquête	12
3.3 Analyse	14
4. Resultaten.....	16
4.1 Resultaten enquêtevraag zes.....	16
4.2 Resultaten enquêtevraag zeven	18
4.3 Resultaten enquêtevraag acht	20
4.4 Resultaten stellingen	23
4.5 Resultaten lijst slavernijteksten.....	25
5. Conclusie	27
6. Discussie	28
Literatuurlijst	30

Inleiding

In 1931 komt de roman *De stille plantage* van Albert Helman uit, de eerste Surinaamse slavernijroman. Op dat moment speelt de slavernij amper een rol in de Nederlandse literatuur. Albert Helman zou de eerste schrijver uit 'de West' zijn binnen de Nederlandse letteren, maar Helman is geen zwarte schrijver. Andere schrijvers waren er destijds niet bekend uit Suriname en de toenmalige Nederlandse Antillen binnen het centrum van het veld (Van Kempen & Nahar, 2019, p. 7, p. 12). Inmiddels zijn die schrijvers er wel.

Op zaterdag 1 juni 2019 lanceerden The Black Archives de poster 'Tien keer meer geschiedenis - Verzwegen geschiedenis op school'. Het was een oproep tot een goed gesprek over de vraag hoe meer aandacht kan worden gegeven aan wereldgeschiedenis en verzwegen perspectieven (The Black Archives, z.d). The Black Archives bestaat uit verschillende boekencollecties, archieven en artefacten die een nalatenschap zijn van zwarte schrijvers en wetenschappers. Er zijn meer dan 10.000 boeken aanwezig in de collecties. De boeken gaan over racisme, slavernij en (de)kolonisatie, gender en feminisme, sociale wetenschappen, Suriname, de voormalige Nederlandse Antillen, Zuid-Amerika, Afrika en meer. Het is de bedoeling dat de collecties literatuur bieden die niet of weinig besproken wordt op scholen (The Black Archives, z.d).

Een jaar later, in 2020, startten Sohna, Veronika en Lakiesha tijdens de Black Lives Matter-protesten een petitie om van racisme een verplicht thema te maken op basisscholen en middelbare scholen (petitie24, zd). Het viel de vrouwen tijdens hun eigen examenjaar op dat er in de lesboeken vaak alleen vanuit een westers perspectief naar gebeurtenissen werd gekeken. Ook was er volgens hen weinig aandacht voor de slavernij (NOS, 2020). Hun doel was om de thema's racisme en discriminatie verplicht op te nemen in bestaande vakken zoals levensbeschouwing en maatschappijleer, of er een nieuw vak van te maken. De petitie werd al snel 60.000 keer getekend (petitie24, z.d). Rond diezelfde tijd werd de Canon van Nederland herzien. Het venster Slavernij uit de oude canon is volledig herschreven en aangevuld met nieuwe inzichten uit wetenschappelijk onderzoek, schrijven drie leden van de commissie Herijking Canon van Nederland in de nabeschouwing (Tuithof, Kennedy & Goudsmit, 2021, p. 307). De WIC is toegevoegd aan het oude venster over de VOC en Anton de Kom is als nieuw venster opgenomen. Daardoor ontstaat er meer aandacht voor de meerstemmigheid van ons koloniaal verleden, vinden de commissieleden (Tuithof, Kennedy & Goudsmit, 2021, p. 307).

De noodzaak van een goed geïntroduceerde en gecontextualiseerde slavernijtekst wordt volgens Michiel van Kempen alleen maar urgenter (Van Kempen, 2018, p. 33). Hij zegt dat ondanks de zeer oppervlakkige kennis van sommige middelbare scholieren van het debat over *blackness* en *whiteness*, zeer uitgesproken meningen worden gedeeld in het klaslokaal. De leerlingen horen er van alles, stelt Van Kempen: ‘Van de echo van de stem des volks, het Volksempfinden, of met een andere benaming: de ordinaire borrelpraat, tot buitengewoon sensitief meedenken met gemarginaliseerde groepen.’ (Van Kempen, 2018, p. 33). Hij zegt dat leerlingen steeds mondiger worden, maar dat zij in het algemeen ook gevoelig zijn voor gedegen onderbouwde informatie die hun meningen een andere wending geven. Teksten over het slavernijverleden kunnen volgens Van Kempen de basis zijn voor ideologiediscussies in de klas (Van Kempen, 2018, p. 39). Klassendebatten zijn volgens hem een logisch vervolg op het lezen van een tekst als *De stille plantage*, omdat de tekst een zekere mate van actuele urgentie heeft.

Volgens Ernest Morrell moeten primaire, secundaire en tertiaire klaslokalen beschouwd worden als centrale plekken voor betrokkenheid als het gaat om dekolonisatie (Morrell, z.d, p. 2). Bij de transformatie van het onderwijs voor historisch gemarginaliseerde volkeren over de hele wereld is de ontwikkeling van leraren van groot belang. Hij schrijft dat geleerden uit de Afrikaans-Amerikaanse traditie kwaliteitsonderwijs en de ontwikkeling van kwaliteitsleraren geïdentificeerd hebben als de ruggengraat van elke theorie van sociale en raciale rechtvaardigheid (Morrell, z.d, p. 3). De vraag is echter hoe de kwaliteit is van docenten Nederlands met betrekking tot dat slavernijdebat. Naar de leespraktijk van docenten van boeken over het slavernijverleden, die in relatie staat tot hun onderwijspraktijk, is nog geen onderzoek gedaan. Om een beeld te schetsen van de huidige situatie in het onderwijs met betrekking tot de bereidheid om het koloniale verleden en dan met name het slavernijverleden in de klas te bespreken, moet eerst de kennis van de docenten over dit onderwerp in kaart worden gebracht. Daarom wordt in dit onderzoek gekeken naar de kennis die docenten Nederlands hebben over literaire werken die een bijdrage kunnen leveren aan het slavernijdebat.

De onderzoeksvraag luidt dan ook: *Welke boeken over het slavernijverleden die geschikt zijn voor de leeslijst kennen VO-docenten die lesgeven in de bovenbouw (havo/vwo) en wat is hun visie op het voeren van discussies over slavernij in de klas?*

1. Contextualisering: Nederlandse literatuur over het slavernijverleden in historisch perspectief

Slavernij was tot in de tweede helft van de zestiende eeuw geen onderwerp waar schrijvers mee bezig waren. Rond 1580 kwamen er publicaties waarin de slavernij werd afgekeurd. Die aandacht voor het onderwerp kwam voort uit de Nederlandse Opstand, de strijd tegen Spanje (Den Heijer, 2021, hoofdstuk 1, p.5). Het bekendste stuk, de *Apologie* van Willem van Oranje, verscheen in 1581 en was gericht aan de Staten-Generaal. Verschillende auteurs beschouwen Gerbrand Adriaenszoon Bredero als een van de eerste literatuurschrijvers die zich vanuit een wereldlijk standpunt tegen de slavernij hebben gekeerd (Den Heijer, 2021, hoofdstuk 1, p. 13). Dit staat echter ter discussie. In 1617 werd Bredero's blijspel *Moortje* gepubliceerd, waarin hij de slavernij lijkt te veroordelen. Het feit dat de slavin, die Negra heet, in het verhaal wordt uitgescholden voor 'baviaan', 'beest' en 'monster van een mens', roept volgens Henk den Heijer vragen op (Den Heijer, 2021, hoofdstuk 1, p. 15). Bredero heeft ook nooit een tot slaaf gemaakt persoon in levenden lijve gezien. Er zijn wel Nederlandse schrijvers die uit eigen ervaring een tot slaaf gemaakt persoon konden beschrijven, Willem Usselinx bijvoorbeeld. Hij wees de slavernij af, maar deed dat vanuit economisch oogpunt (Den Heijer, 2021, hoofdstuk 1, p. 16).

Op dat moment bezat Nederland nog geen plantagekoloniën in het Atlantische gebied, maar na de verovering van Noordoost-Brazilië en verschillende steunpunten in West-Afrika was een principiële veroordeling voor veel schrijvers niet meer aan de orde. Economische belangen gingen boven ethische principes (Den Heijer, 2021, hoofdstuk 1, p. 49). Bovendien werden die ethische principes gerechtvaardigd door christelijke normen en waarden. Uit de schaarse literatuur over de Nederlandse plantagekoloniën konden lezers opmaken dat tot slaaf gemaakten anti-christelijk waren. Achttiende-eeuwse schrijvers schreven dat bijna alle tot slaaf gemaakten aan afgoderij deden, van nature lui waren en van tijd tot tijd een harde hand nodig hadden om ze te disciplineren. Kritiek op het slavernijsysteem viel in de literatuur over de plantagekoloniën amper te ontdekken (Den Heijer, 2021, hoofdstuk 1, p. 59).

In 1764 verscheen een van de eerste serieuze aanklachten in Nederland tegen de slavernij in het spectatoriale tijdschrift *De Denker*. Er werd een brief gepubliceerd van de Afrikaan Kakerak Akotie aan zijn broer Atta. Hij beschreef de ellende die hij had moeten doorstaan, van de zeereis, tot het plantagewerk in Suriname. Hij wees de lezers er als 'vrije slaaf' met een opvoeding in het Christendom op dat de slavernij niet verenigbaar is met het christendom (Jongenelen, 2016, p. 17). Een week later werd de aanklacht met de grond gelijk gemaakt in een commentaar, waarmee de schrijver wilde voorkomen dat de lezers in

geestelijke nood zouden komen. Zij moesten zich niet van de wijs laten brengen. In het commentaar stond onder andere dat het niet voor te stellen was dat een wijze God een ‘blanke’ ziel in een zwart lichaam zou huisvesten (Jongenelen, 2016, p. 17).

Er verschenen meer artikelen in spectatoriale tijdschriften, waarin afkeer tegen de onmenselijke behandeling van slaven werd uitgesproken en soms ook afschaffing van de slavernij werd bepleit. Ook roman- en toneelschrijvers mengden zich indirect in de antislavernijdiscussie (Den Heijer, 2021, hoofdstuk 1, p. 62). In 1774 verscheen het treurspel *Monzongo of de koningklyke slaaf* van Nicolaas Simon van Winter, waarschijnlijk geïnspireerd op de in 1688 verschenen Engelse roman *Oroonoko: or the Royal Slave*, geschreven door Aphra Behn. Van Winter wilde, schrijft Den Heijer, met zijn stuk ‘de onbetaamlykheid der slavernye’ onder het oog van zijn landgenoten brengen (Den Heijer, 2021, hoofdstuk 1, p. 63). Er is weinig antislavernijliteratuur gemaakt in Nederland, maar opvallend is wel dat onder de auteurs die daar wel aan bijdroegen veel vrouwen waren. Van alle auteurs die zich via de literatuur in het slavernijdebat hebben gemengd, is Betje Wolff veruit de bekendste. In haar samen met Aagje Deken geschreven briefroman *De Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* worden het kolonialisme en de slavernij aangestipt, maar niet uitvoerig bekritiseerd (Den Heijer, 2021, hoofdstuk 1, p. 65).

Hoe groot de invloed van de wereldlijke schrijvers was op het slavernijdebat blijft echter gissen. Er is niet veel bekend over de verspreiding van hun werk, noch over wie het lezen en wat hun reactie was. Er werd destijds vooral religieuze literatuur gelezen, waarin het onderwerp slavernij zelden genoemd werd (Den Heijer, 2021, hoofdstuk 1, p. 23).

De Nederlandse Caribische literatuur kent volgens literatuurcriticus Wim Rutgers traditioneel nauwelijks historische romans, schrijft Jansen (2009, p. 9). Na de onafhankelijkheid van Suriname op 25 november 1975 wijzigde deze gereserveerdheid. Er ontstaat ook in de Surinaamse literatuur belangstelling voor het verleden. Er komt een alternatieve geschiedschrijving waarin de ‘rebellens’ in het koloniale tijdperk tot nationale helden herschreven worden (Jansen, 2009, p. 9). Het eerste boek geschreven vanuit het oogpunt van de gekoloniseerde verscheen eerder, in 1934: *Wij slaven van Suriname* van Anton de Kom (Den Heijer, 2021, Gevoelige kwesties, p. 17).

2. Theoretische achtergrond: Het koloniale gedachtegoed in Nederlandse literaire teksten

Al decennia lang strijden met name zwarte mensen, in Nederland en elders, tegen dominante ‘witte’, koloniale perspectieven en voor de erkenning van perspectieven van zwarte mensen, benadrukt Miguel Heilbron (Heilbron, 2019, p. 276). Toch is de erfenis van koloniale beelden en structuren volgens Heilbron nog steeds zeer aanwezig en is de dominantie van het witte perspectief nog steeds groot (Heilbron, 2019, p. 276). Dat blijkt ook uit het onderzoek *De helaasheid der leeslijsten: over diversiteit in het literatuuronderwijs* van Jeroen Dera (Dera, 2021). Uit de leeslijsten van 1.616 examenkandidaten havo en vwo uit het schooljaar 2017-2018, blijkt dat er in de top 10 geen auteurs met een niet-Westerse achtergrond voorkwamen. Ook buiten de 10 koplopers blijkt maar 5,8 procent van de auteurs een niet-Westerse achtergrond te hebben (Dera, 2021). In het onderzoek wordt de Amerikaanse hoogleraar Lee Galda aangehaald. Galda stelt dat boeken lezers hun eigen cultuur en perspectief kunnen tonen en dat die boeken ook een raam zijn waardoor je naar andere culturen en gezichtspunten kunt kijken. Om die reden is het volgens Dera belangrijk dat er in het literatuuronderwijs een breedheid aan perspectieven vertegenwoordigd is: niet alleen om het kritisch denken van leerlingen te bevorderen, maar ook om de almaar diversere leerlingenpopulatie voldoende spiegels te bieden (Dera, 2021, p. 2).

Alleen het witte perspectief is niet voldoende om een inclusief perspectief te bieden. Heilbron legt uit dat er rondom de trans-Atlantische slavernij rassentheorieën zijn ontwikkeld en gepropageerd waarin witte mensen als superieur werden voorgesteld en zwarte mensen als inferieur (Heilbron, 2019, p. 277). Ook na de afschaffing van de slavernij werkte dit idee door in bijvoorbeeld de wetenschap, literatuur en beeldvorming. Mineke Schipper wees in haar inaugurele rede van 1989 op de vooroordelen in de letteren. Schipper noemt dat het ‘caudatus’-denken. Dat is volgens haar een denken dat bepaald wordt door de angst voor de vreemde staart-mens (Schipper, 1989, p. 6, 7). In haar rede zegt zij dat de nobele wilde en de onbeschaafde barbaar in ons denken zijn achtergebleven. De homo caudatus vertegenwoordigt de ander volgens Schipper, als een mindere. Schipper zegt dat culturele diversiteit zelden aanvaard wordt als iets vanzelfsprekends (Schipper, 1989, p. 11). Het anders-zijn wordt afgewezen en de menselijkheid en mensheid houden volgens haar op bij de grenzen van de eigen groep, het eigen land, het eigen ras, de eigen sekse, de eigen taal, het eigen werelddeel en de eigen cultuur. De mythe blijft dat er ondermensen zijn ten opzichte van de witte Europeaan (Schipper, 1989, p. 10).

Een voorbeeld daarvan ligt in de archieven van Vereniging Ons Suriname. In de jaren vijftig werd het tijdschrift *de Koerier* uitgegeven, waarin in 1956 het volgende wordt betoogd (Heilbron, 2019, p. 278):

‘De koloniale opvoeding (...) is direct gericht tegen de geschiedenis van het volk, historische feiten worden vervalst, de geschiedenis van het volk wordt geheel verdrongen door die van het moederland, of zij wordt domweg “verdonkermaand”. Nationale helden worden misdadigers en terroristen, terwijl de kolonialisten gepresenteerd worden als vaderlijke, menslievende, hoger ontwikkelden en soms zelfs tot nationale helden van het gekoloniseerde volk worden verheven.’ (‘Kolonialisme’, 1956).

Vermomd in allerlei meer of minder subtiele vormen duikt het caudatus-denken, waarin mensen uit andere culturen als afwijking van onze ‘natuurlijke’ orde worden bestempeld, nog steeds op in teksten, van exotische, koloniale en ‘gewone’ romans tot stripboeken en literaire kritieken (Van Kempen, 2002, p. 62). Dat het koloniale gedachtegoed ook doorgedrongen is in literaire teksten legt Stephan Besser in het boek *Literatuur in de wereld* uit aan de hand van Edward Saïds concept oriëntalisme (Besser, 2013, p. 136). Hij schrijft dat het gaat om een ‘wil tot kennen’ en een behoefte om de koloniale ‘ander’ te controleren en manipuleren (Besser, 2013, p. 136). Met oriëntalisme bedoelt Saïd kort gezegd de dominante Westerse opvatting over de Oriënt, wat niet alleen een directe vorm van politieke macht is, maar een macht die op vele manieren wordt uitgeoefend. Zo zijn er intellectuele, wetenschappelijke, culturele en morele machtspraktijken die het handelen van westerlingen in contact met de Oriënt en zijn bewoners op de meest uiteenlopende manieren beïnvloeden (Besser et al, 2013, p. 136).

Literatuurwetenschappers moeten op zoek gaan naar de directe en indirecte manieren waarop literaire teksten in verband staan met vertogen van oriëntalisme, hun machtseffecten en de sociale en politieke realiteiten van een maatschappij als geheel, vindt Besser (Besser, 2013, p. 136, 137). Het letterkundig beeld van de koloniale periode wordt namelijk in sterke mate bepaald door de schriftelijke bronnen en die zijn van de hand van hen die de koloniale overheid vertegenwoordigden, van planters, reizigers, zendelingen en missionarissen (Van Kempen, 2002, p. 13). Deze partijen schrijven allemaal vanuit het perspectief van de kolonisator over de Oriënt. Besser gebruikt een toelichting van Boehmer, waarin zij uitlegt dat de kolonisator opgesloten zit in een lastige positie van voortdurend ontkennen en afwijzen van de aanwezigheid van die ander (Besser, 2013, p. 141). Dat kun je herkennen aan

negatieve stereotypen. De gekoloniseerde is datgene wat de bezetter niet is, het negatieve tegenover het positieve van de bezetter.

Een ander gevaar is dat westerse waarden in literaire werken regelmatig worden geprojecteerd op niet-westerse culturen (Van Kempen, 2002, p. 62). Zo bevatten de standaardwerken van Pieter de Marees, Olfert Dapper en Willem Bosman over Afrika geen passages waaruit blijkt dat zij Afrikanen als biologisch minderwaardig beschouwden en vonden dat ze daarom als slaaf gehouden konden worden. Wel staan in hun werken ethnocentrische observaties waarin het geloof, de kleding en de cultuur van Afrikanen langs de Nederlandse meetlat worden gelegd (Den Heijer, 2021, hoofdstuk 7, p. 43).

Van Kempen schrijft dat volgens antropoloog Melville Herskovits een cultuur alleen geheel begrepen kan worden door iemand die zelf tot die cultuur behoort (Van Kempen, 2002, p. 62). Volgens Van Kempen zelf zien we nu in dat deze houding kan leiden tot een isolerend ethnocentrisme (Van Kempen, 2002, p. 62, 63). Van Kempen vindt dat eurocentrische zienswijzen, traditioneel westerse concepten van stijl, traditie en periodisering, de klassieke canon, stereotypering van niet-westerse culturen en de overwaardering van schriftelijke tegenover orale culturen allemaal overboord gezet moeten worden (Van Kempen, 2002, p. 63).

Het westerse perspectief waar Sohna, Veronika en Lakiesha voor waarschuwen zit diep geworteld (petitie24, z.d). Met deze informatie terugkijkend op het onderzoek van Dera, is het feit dat de leeslijsten van examenkandidaten havo/vwo zo weinig divers zijn alarmerend (Dera, 2021). Voor slavernijteksten is überhaupt weinig oog. Voor het onderzoek *De praktijk van de leeslijst* maakte Dera een ranglijst van de meest gelezen boeken van examenkandidaten havo/vwo, waarin 36 boeken staan (Dera, 2019). In deze ranglijst staat geen enkele slavernijtekst. Het niet-westerse perspectief op het koloniale verleden ontbreekt zelfs geheel in die lijst. Om als docent een breedheid aan perspectieven te bieden is het van belang om afscheid te nemen van (alleen) het witte perspectief. Als het gaat om het thema 'slavernijverleden' moeten er teksten aangeboden worden waarin de historische feiten niet worden vervalst, zoals uitgelegd in het betoog van tijdschrift *De Koerier* (Heilbron, 2019, p. 278).

3. Methodologisch kader

In dit onderzoek is een combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek gebruikt om antwoord te geven op de onderzoeksvraag.

3.1 Participanten

Er is een vragenlijst afgenomen via Qualtrics en verspreid via de Facebookgroep 'Leraar Nederlands' en via LinkedIn bij docenten Nederlands die lesgeven aan de bovenbouw van het havo en/of vwo. De participanten die de enquête hebben ingevuld deden dit op vrijwillige basis. Er waren twee eisen, namelijk dat de participanten docent Nederlands zijn en lesgeven in de bovenbouw van het havo en/of vwo.

De enquête is voor het eerst in de Facebookgroep 'Leraar Nederlands' en op LinkedIn geplaatst op dinsdag 17 mei 2022. De enquête kon worden ingevuld tot 30 mei 2022. Alle respondenten zijn in contact gekomen met de enquête via de sociale media-kanalen. De steekproef leverde een gevarieerde groep respondenten op uit verschillende provincies, met verschillende leeftijden en verschillende genders. Bij deze zelfselecterende steekproef hebben respondenten de enquête vrijwillig ingevuld. Het voordeel daarvan is dat de respondenten gemotiveerd zijn om de enquête in te vullen. De kans op valse antwoorden is daarom kleiner. Het nadeel is dat mensen die geen affiniteit hebben met het onderwerp mogelijk niet gereageerd hebben. Dat heeft gevolgen voor de representativiteit van de steekproef.

71 respondenten hebben de enquête volledig ingevuld en voldoen aan de eisen om de resultaten mee te nemen in de analyse. Daarvan identificeren 60 respondenten zich als vrouw en 11 als man. Leeftijden variëren tussen de 24 en 70 jaar oud. De gemiddelde leeftijd van de respondenten is 44 ($SD= 11,7$). Van de 62 respondenten die hun leeftijd hebben ingevuld, zijn 10 respondenten tussen de 20 en 29 jaar oud (16 procent), 15 respondenten zijn tussen de 30 en 39 jaar oud (24 procent), 15 respondenten zijn tussen de 40 en 49 jaar oud (24 procent), 18 respondenten tussen de 50 en 59 jaar oud (29 procent) en 4 respondenten zijn 60 of ouder (6 procent). De meeste respondenten, namelijk 14, komen uit de provincie Zuid-Holland. Dat is 20 procent van de respondenten. Gevolgd door 11 respondenten uit Noord-Holland, dat is 16 procent van de respondenten. 10 respondenten komen uit Noord-Brabant, dat is 14 procent van de respondenten. Ook 10 respondenten komen uit Gelderland, dat is 14 procent van de respondenten. 7 respondenten komen uit Overijssel, dat 10 procent van de respondenten. 3 respondenten komen uit Utrecht, dat is 4 procent van de respondenten. 3 respondenten komen uit Drenthe, dat is 4 procent van de respondenten. 2 respondenten komen uit Limburg, dat is 3 procent van de respondenten. Uit Groningen komen ook 2 respondenten, dat is 3 procent

van de respondenten. De provincies Zeeland, Friesland en Flevoland zijn alle drie door 1 respondent vertegenwoordigd, dat staat gelijk aan 1 procent van de respondenten. 4 respondenten komen ergens anders vandaan, dat is 6 procent van de respondenten. 1 respondent komt uit Sint Maarten, 1 uit Aruba, 1 uit Singapore en 1 buiten Nederland, maar de locatie is onbekend. 52 van de respondenten geven les in de bovenbouw van havo en vwo. 10 respondenten geven alleen les in de bovenbouw van het havo en 9 respondenten geven alleen les in de bovenbouw van het vwo.

3.2 Opzet enquête

De enquête bestaat uit verschillende onderdelen. In het eerste onderdeel werden er vragen gesteld om een beeld te schetsen van de demografische gegevens. Er werd gevraagd naar leeftijd, gender en de provincie waarin de respondent lesgeeft. Vervolgens werd gecontroleerd of de respondent ook inderdaad lesgeeft in de bovenbouw van het havo en/of vwo.

In het tweede deel van de enquête kregen respondenten drie open vragen. In de eerste open vraag konden respondenten zelf literaire werken invullen over het slavernijverleden die zij kennen. Aan de hand van die vraag werd getest hoever hun kennis over literaire teksten met betrekking tot het slavernijverleden reikt. Vervolgens kregen zij een tweede open vraag waarmee getest werd hoe goed docenten hun leerlingen kunnen adviseren over literaire teksten met betrekking tot het slavernijverleden. De vraag luidde als volgt: ‘Stel: een leerling in de bovenbouw van het vwo wil zich verdiepen in het slavernijverleden en vraagt u om advies voor boeken over dit onderwerp, welke boeken zal u aanraden?’ De laatste open vraag had betrekking op de visie van docenten ten opzichte van het onderwerp slavernijverleden bij het vak Nederlands. De vraag luidde: ‘Vanuit de maatschappij wordt er aandacht gevraagd voor onderwijs over het slavernijverleden. Denk aan oproepen in de media van Black Lives Matter, een mensenrechtenbeweging tegen racisme. Vindt u dat er voor het onderwerp slavernijverleden ruimte moet zijn bij het vak Nederlands en waarom wel of niet?’

In het derde onderdeel van de enquête kregen de respondenten een aantal stellingen te zien. Zij konden antwoord geven aan de hand van een vijfpuntslikertschaal met de keuze opties: helemaal mee eens, een beetje mee eens, neutraal, een beetje mee oneens en helemaal mee oneens. Er is gekozen voor een vijfpuntsschaal om te voorkomen dat respondenten willekeurig antwoord geven door twijfel en te veel keuze, maar respondenten wel keuze te geven voor een sterkere en zwakkere overtuiging. De stellingen luidden: ‘ik vind het belangrijk dat er gesprekken over het slavernijverleden in de klas zijn’, ‘ik vind het

literatuuronderwijs een goede manier om over het slavernijverleden te onderwijzen’, ‘ik vind dat er genoeg aandacht besteed wordt aan het slavernijverleden in de klas bij het vak Nederlands’, ‘ik vind dat ik leerlingen goed kan adviseren over slavernijteksten’, ‘ik vind dat de boeken die ik ken over het slavernijverleden niet alleen vanuit het oogpunt van de kolonisator geschreven zijn’ en ‘ik vind dat het voor leerlingen verplicht moet zijn om een slavernijtekst te lezen’.

Met de eerste stelling werd getoetst of de respondenten überhaupt bereid zijn om het slavernijverleden in de klas te bespreken. Aan de hand van de stellingen werd de houding van de respondenten ten opzichte van het onderwerp ‘slavernijverleden’ getoetst. In het algemeen tonen de antwoorden op deze vragen de houding van de respondenten ten opzichte van het onderwerp slavernijverleden in de klas en geven de antwoorden aan in hoeverre de respondenten daarmee bezig zijn. Met de eerste stelling werd gemeten of de respondenten het überhaupt belangrijk vinden dat het slavernijverleden in de klas besproken wordt. Met de tweede stelling werd getoetst of respondenten vinden dat het literatuuronderwijs daaraan kan bijdragen. Met de derde stelling werd gemeten hoe de houding van de respondenten is ten opzichte van wat er nu al gedaan wordt met het slavernijverleden in de klas. Aan de hand van de vierde stelling werd gekeken hoe goed respondenten hun eigen adviezen aan leerlingen vinden, als zij vragen naar boeken die over het slavernijverleden gaan. Antwoorden op de vijfde stelling tonen het perspectief dat de respondenten hebben bij slavernijteksten. De zesde en laatste stelling gaat een stap verder. Daarmee werd getoetst of respondenten het slavernijverleden dusdanig belangrijk vinden, dat het een verplicht onderdeel moet zijn van het vak Nederlands.

Als laatste onderdeel kregen respondenten een samengestelde lijst van zeventien literaire werken te zien met de volgende antwoordopties: ‘dit werk heb ik gelezen’, ‘dit werk ken ik van naam en wil ik nog lezen’, ‘dit werk ken ik van naam, maar wil ik niet lezen’, ‘dit werk ken ik niet’, ‘dit werk ben ik aan het lezen’ en ‘dit werk ken ik niet, maar wil ik wel lezen’. De lijst bestond voor een groot deel uit boeken die op initiatief van het mediaplatform *Beeld en geluid op school* zijn verzameld waarbij de 'andere kijk' en het 'andere verhaal' centraal staan (Beeld en geluid op school, z.d). De organisatie vroeg aan een aantal schrijvers met een transkoloniale achtergrond hun top 5 te geven van boeken die absoluut gelezen moeten worden, bedoeld voor de bovenbouw van havo/vwo (Beeld en geluid op school, z.d). Daaruit zijn de slavernijteksten geselecteerd en gepresenteerd in de enquête. Dat betreft 9 slavernijteksten: *Wij slaven van Suriname* van Anton de Kom (1934), *De stille plantage* van Albert Helman (1931), *Fansi's stilte* van Tessa Leuwsha (2015), *Plantage Wildlust* van Tessa

Leuwsha (2020), *Maria Sibylla* van Inez van Dullemen (2001), *Hoe duur was de suiker?* van Cynthia Mcleod (1987), *De zwarte lord* van Rihana Jamaludin (2009), *Laaiende stilte* van Albert Helman (1981) en *De smeekbede* van Lianne Damen (2020). Belangrijk is om te noemen dat niet alle schrijvers uit deze lijst zwart zijn. Toch is besloten ook witte en niet-zwarte schrijvers mee te nemen omdat het gaat om de breedheid aan perspectieven en omdat schrijvers met een transkoloniale achtergrond deze teksten als noodzakelijke slavernijteksten beschouwen (Beeld en geluid op school, z.d).

De lijst is vervolgens aangevuld met slavernijteksten die door de Canon van Nederland onder het kopje ‘romans en verhalen’ worden getipt en waarin het slavernijverleden een grote rol speelt. Dat betreft 6 slavernijteksten: *Slaaf en meester* van Carel de Haseth (1988), *Plantage d’Amour* van Clark Accord (2011), *De vrije negerin Elisabeth* van Cynthia Mcleod (2000), *Een vlek op de rug: historische roman* van J. van de Walle (2001), *Liefde in slavernij: een familiegeschiedenis in het achttiende-eeuwse Suriname* van John H. de Bye (2010) en *Inboorling* van Stevo Akkerman (2009).

Er is 1 tekst opgenomen in de lijst die afkomstig is uit het boek *De nieuwe koloniale leeslijst* van Rasit Elibol (2021). *De nieuwe koloniale leeslijst* is een bundel essays die de koloniale klassiekers aan een noodzakelijke nieuwe lezing onderwerpen. Hieruit is de slavernijtekst *Kollektieve Schuld* van Edgar Caïro (1976) opgenomen in de lijst die gepresenteerd werd aan respondenten. Als laatste is de bloemlezing *Album van de Caraïbische poëzie* (2022) toegevoegd aan de lijst. Dat is een bloemlezing met gedichten, versjes en liedjes uit ‘de voormalige Nederlandse West’, die is samengesteld door Michiel van Kempen, Bert Paasman en Noraly Beyer. De bloemlezing staat vol met werken van Caribische dichters over de slavernijtijd.

3.3 Analyse

Bij het analyseren van de open vraag ‘welke slavernijteksten kent u?’ is gecodeerd op basis van de titels die door respondenten genoemd werden. De genoemde titels zijn geturfd en daarna gecategoriseerd.

Bij het analyseren van de open vraag ‘Stel: een leerling in de bovenbouw van het vwo wil zich verdiepen in het slavernijverleden en vraagt u om advies voor boeken over dit onderwerp, welke boeken zal u aanraden?’ zijn opnieuw de antwoorden van Qualtrics naar Excel geëxporteerd. Daarna is ook bij deze vraag gecodeerd op basis van de titels die door respondenten zijn genoemd. De titels zijn geturfd en daarna gecategoriseerd.

De laatste open vraag was: ‘Vanuit de maatschappij wordt er aandacht gevraagd voor onderwijs over het slavernijverleden. Denk aan oproepen in de media van Black Lives Matter, een mensenrechtenbeweging tegen racisme. Vindt u dat er voor het onderwerp slavernijverleden ruimte moet zijn bij het vak Nederlands en waarom wel of niet?’ Om deze vraag te analyseren zijn ook de antwoorden van Qualtrics naar Excel geëxporteerd. Omdat de antwoorden hier sterk uiteenlopen zijn er codes toegekend om de antwoorden te categoriseren. De codes zijn geturfd en per code binnen een antwoordgroep is het percentage respondenten dat dat antwoord geeft berekend ten opzichte van het totaal aantal respondenten en ten opzichte van het aantal respondenten in deze antwoordgroep.

De stellingen die zijn voorgelegd aan de respondenten zijn kwantitatief geanalyseerd. De antwoorden in Qualtrics zijn geëxporteerd naar Excel. Van de door respondenten gegeven antwoorden zijn vervolgens de gemiddelden en standaarddeviaties uitgerekend. De gemiddelden en standaarddeviaties zijn weergegeven in een tabel. Aan de hand daarvan is overzichtelijk gemaakt wat de standpunten van de respondenten zijn.

Bij de lijst van slavernijteksten is gekeken hoeveel procent van de respondenten welk antwoord gaf. Om tot de percentages te komen zijn de antwoorden in Qualtrics geëxporteerd naar Excel. Vervolgens zijn de uitkomsten als overzicht in een tabel gezet. In de tabel is te zien hoe bekend elke slavernijtekst op de lijst is bij de respondenten.

4. Resultaten

De resultaten zijn gecategoriseerd in verschillende secties: de resultaten van de open vragen, de stellingen en de lijst van slavernijteksten.

4.1 Resultaten enquêtevraag zes

Respondenten kregen een open vraag waarin zij konden aangeven welke slavernijteksten zij kennen, voordat zij de lijst van slavernijteksten te zien kregen. Deze vraag is ingevuld door 67 respondenten. Respondenten konden meerdere titels of auteurs noemen.

Tabel 1

Ranglijst van meestgenoemde slavernijteksten door de respondenten

Positie	Auteur	Titel	Aantal keer genoemd
1	Cynthia Mcleod	<i>Hoe duur was de suiker?</i>	28
2	Anton de Kom	<i>Wij slaven van Suriname</i>	21
3	Albert Helman	<i>De stille plantage</i>	3
4	Raoul de Jong	<i>Jaguarman</i>	2
5	Nelleke Noordervliet	<i>Pelican Bay</i>	1
5	Stevo Akkerman	<i>Inboorling</i>	1
5	Clark Akkord	<i>Plantage d'amour</i>	1
5	Lydia Rood	<i>Dans om het zwarte goud</i>	1
5	Zaire Krieger	<i>Spoken word</i>	1
5	Typhoon	<i>Spoken word</i>	1

Hoe duur was de suiker? of Cynthia McLeod werd het vaakst genoemd, namelijk 28 keer. Daarna werd *Wij slaven van Suriname* of Anton de Kom het vaakst genoemd, namelijk 21 keer. 3 respondenten noemden *De stille plantage* of Albert Helman. *Jaguarman* van Raoul de Jong (2020) werd 2 keer genoemd. Verder werden *Pelican Bay* van Nelleke Noordervliet (2002), *Inboorling* van Stevo Akkerman (2009), *Plantage d'amour* van Clark Akkord (2011), *Dans om het zwarte goud* van Lydia Rood (2006) en de *spoken word* van Zaire Krieger en Typhoon allen 1 keer genoemd.

11 respondenten gaven expliciet aan geen enkele slavernijtekst te kennen. 2 respondenten gaven aan de vraag niet te begrijpen. 4 respondenten gaven geen concreet antwoord. 11 respondenten noemden titels die niet (nadrukkelijk) over het slavernijverleden

gaan, niet over het slavernijverleden in de West gaan, vertalingen van slavernijteksten naar het Nederlands of jeugdboeken. In tabel 2 staat een weergave van de zestien genoemde titels en hoe vaak die zijn genoemd. In de tabel is ook aangegeven waarom de titel niet als geschikte slavernijtekst is meegenomen in dit onderzoek.

Tabel 2

Ranglijst van meest genoemde titels die niet zijn opgenomen als geschikte slavernijtekst

Positie	Auteur	Titel	Aantal keer genoemd	Reden ongeschikte slavernijtekst
1	Multatuli	<i>Max Havelaar</i>	15	Gaat niet over de West
2	Harriet Beecher Stowe	<i>De hut van oom Tom</i>	5	Vertaling
3	Annejet van der Zijl	<i>Fortuna's kinderen: Een trans-Atlantische familiechroniek</i>	4	Gaat niet over de West
4	Arthur Japin	<i>De zwarte met het witte hart</i>	4	Gaat niet over de West
5	Annejet van der Zijl	<i>Leon en Juliette</i>	2	Gaat niet over de West
6	Joost van den Vondel	<i>Joseph in Dothan: Treurspel</i>	1	Gaat niet (nadrukkelijk) over het slavernijverleden
6	Arthur Japin	<i>Mrs. Degas</i>	1	Gaat niet over de West
6	Annejet van der Zijl	<i>Sonny Boy</i>	1	Gaat niet (nadrukkelijk) over het slavernijverleden
6	Hella Haasse	<i>Oeroeg</i>	1	Gaat niet over de West

6	Karin Amatmoekrim	<i>De man van veel</i>	1	Gaat niet (nadrukkelijk) over het slavernijverleden
6	Guus Kuijer	<i>De redder van Afrika</i>	1	Gaat niet over de West
6	Joseph Conrad	<i>Hart der duisternis</i>	1	Vertaling
6	Rob Ruggenberg	<i>Manhattan</i>	1	Gaat niet over de West
6	Arend van Dam	<i>De reis van Syntax Bosselman</i>	1	Kinderboek
6	Dido Michielsen	<i>Lichter dan ik</i>	1	Gaat niet over de West
6	Coen Verbraak	<i>De Molukkers: Een vergeten geschiedenis</i>	1	Gaat niet over de West
6	Jeroen Brouwers	<i>Bezonden rood</i>	1	Gaat niet over de West

4.2 Resultaten enquêtevraag zeven

Respondenten kregen de vraag welke teksten zij zouden adviseren aan leerlingen in de bovenbouw van het vwo. 69 respondenten gaven antwoord op die vraag. In tabel 3 is een ranglijst van de genoemde slavernijteksten te zien.

Tabel 3

Ranglijst van de slavernijteksten die respondenten adviseren aan leerlingen in de bovenbouw van het vwo

Positie	Auteur	Titel	Aantal keer genoemd
1	Cynthia Mcleod	<i>Hoe duur was de suiker?</i>	25
1	Anton de Kom	<i>Wij slaven van Suriname</i>	25
2	Albert Helman	<i>De stille plantage</i>	4
3	Raoul de Jong	<i>Jaguarman</i>	3
4	Nelleke Noordervliet	<i>Pelican Bay</i>	1

4	Stevo Akkerman	<i>Inboorling</i>	1
4	Clark Akkord	<i>Plantage d'amour</i>	1
4	Lydia Rood	<i>Dans om het zwarte goud</i>	1

Hoe duur was de suiker? van Cynthia Mcleod en *Wij slaven van Suriname* van Anton de Kom werden het vaakst genoemd, allebei 25 keer.

13 respondenten gaven aan geen advies te weten of zich daar eerst in te moeten verdiepen. Dat is 19 procent van de respondenten die deze vraag heeft ingevuld. 12 respondenten (17 procent) gaven alleen titels die niet (nadrukkelijk) over het slavernijverleden gaan, niet over het Nederlandse slavernijverleden in de West gaan of een vertaling zijn. *Max Havelaar* van Multatuli werd door deze groep het vaakst genoemd, 6 keer. *De zwarte met het witte hart* van Arthur Japin werd 5 keer genoemd door deze groep. De volgende titels werden allemaal 1 keer genoemd: *Mijn zuster de negerin* van Cola Debrot (1935), *Bezonken Rood* van Jeroen Brouwers (1981), *Hart der duisternis* van Joseph Conrad (1899), *Congo: een geschiedenis* van David Van Reybrouck (2010), *Roots: Wij zwarten* van Alex Haley (1976) en een tekst van Annejet van der Zijl, er is geen titel genoemd.

Uit de antwoorden op deze enquêtevraag valt op dat 38 procent van de respondenten die deze vraag heeft ingevuld geen geschikte slavernijtekst kan adviseren aan leerlingen in de bovenbouw van het vwo. Daarnaast valt op dat *Hoe duur was de suiker?* van Cynthia Mcleod en *Wij slaven van Suriname* van Anton de Kom de twee slavernijteksten zijn die het vaakst door respondenten als advies werden gegeven aan leerlingen in de bovenbouw van het vwo.

4.3 Resultaten enquêtevraag acht

Respondenten kregen de vraag of zij vinden dat er ruimte moet zijn bij het vak Nederlands voor het onderwerp slavernijverleden. 71 respondenten beantwoordden deze vraag. Daaruit kwamen de antwoorden 'ja', 'ja, als' en 'ja, maar', 'nee' en 'geen idee'. Ook werden er onbesliste antwoorden gegeven.

Voor alle groepen zijn er een aantal codes opgesteld waarin alle antwoorden gecategoriseerd konden worden. Voor de antwoordgroep 'ja' zijn de antwoorden gecategoriseerd binnen de codes: (literatuur)historisch belang, actueel belang, ontwikkeling, cultureel belang, erkenning, maatschappelijk belang en empathie. Voor de antwoordgroep 'ja, maar en ja, als' zijn de antwoorden gecategoriseerd binnen de codes: als (literatuur)historisch belang, als actueel, ondersteunen bij andere vakken, als tijd, als vrijwillige keuze en als gedoseerd. Voor de antwoordgroep 'onbeslist' zijn de antwoorden gecategoriseerd binnen de codes: als ook andere belangrijke historie aan bod komt, hoort bij ander vak, vrijwillige keuze en weinig tijd. In tabel 4 is te zien hoe vaak welk antwoord werd gegeven.

Tabel 4

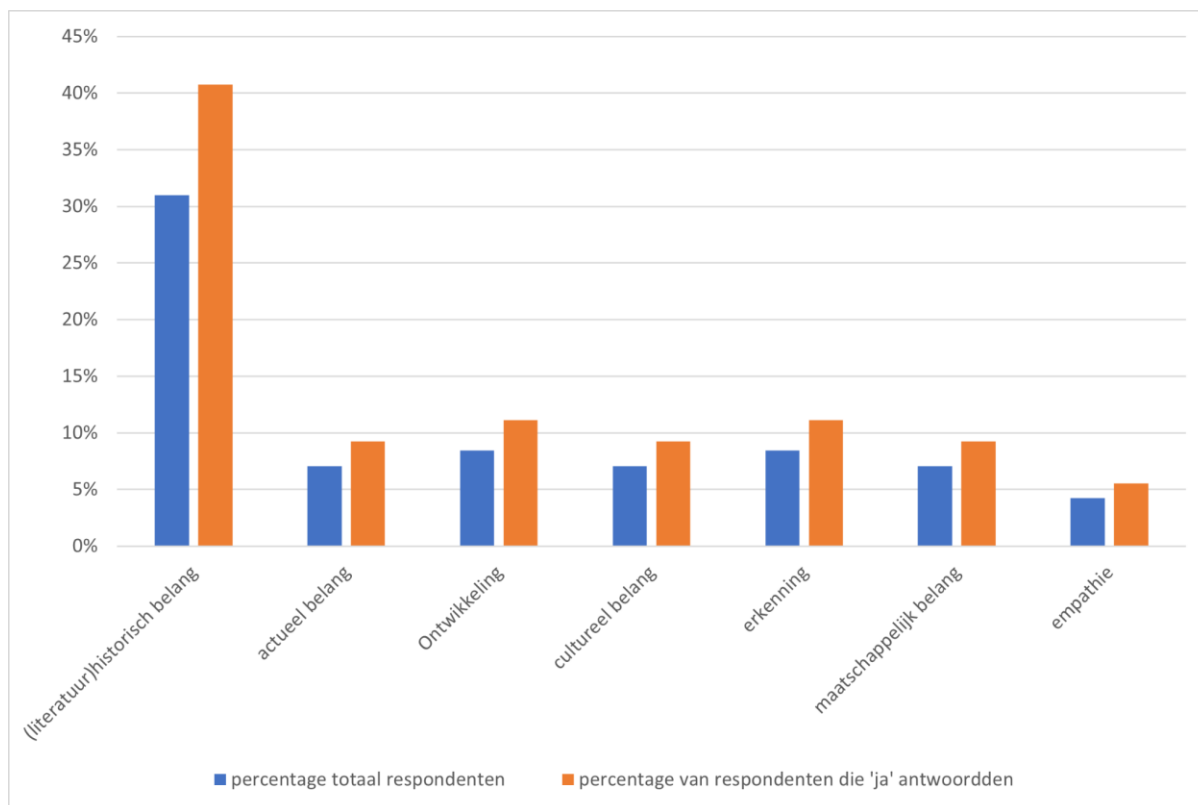
Reacties respondenten over ruimte voor het onderwerp slavernijverleden bij het vak Nederlands

Antwoord	Aantal keer genoemd	Percentage van totaal
Ja	54	76%
Ja, als en ja, maar	9	13%
Onbeslist	5	7%
Geen idee	1	1%
Nee	2	3%

76 procent van de respondenten beantwoordde de vraag of er ruimte is voor het onderwerp slavernijverleden bij het vak Nederlands met 'ja'. Dat is een grote meerderheid. 13 procent antwoordde ja onder voorbehoud, gecategoriseerd als 'ja, maar' en 'ja, als'. 7 procent antwoordde onbeslist. 3 procent antwoordde resoluut 'nee' en 1 procent weet het niet. De redenen voor deze antwoorden zijn te zien in figuur 1.

Figuur 1

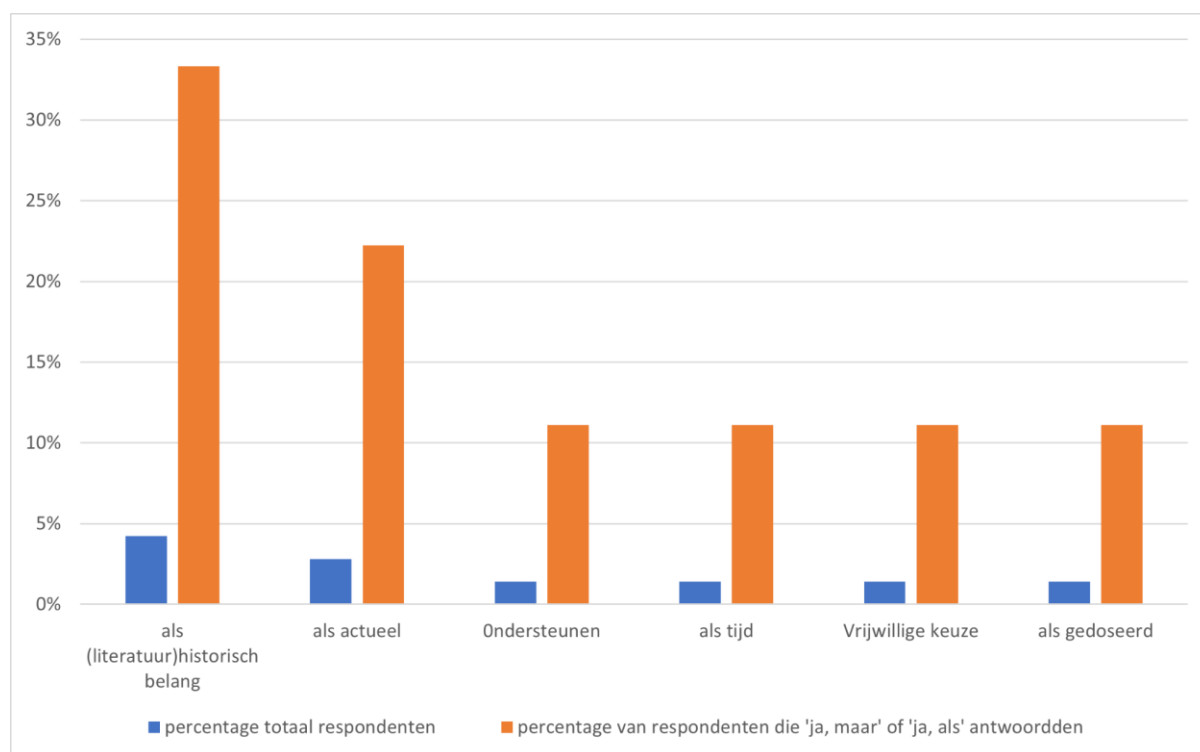
Respondenten die 'ja' antwoordden per belangrijkste gegeven reden, uitgedrukt in percentages

Het (literatuur)historisch belang wordt het meest genoemd als reden door respondenten die vinden dat er ruimte moet zijn voor het onderwerp slavernijverleden bij het vak Nederlands. 41 procent van de respondenten die 'ja' antwoordden, gaf deze reden. Dat is 31 procent van het totaal aantal respondenten. Daarna werden ontwikkeling en erkenning het meest genoemd, namelijk door 11 procent van het aantal respondenten die 'ja' antwoordden en 8 procent van het totaal aantal respondenten. 9 procent van de respondenten die 'ja' antwoordden noemde ook het actueel belang, cultureel belang en maatschappelijk belang. Dat is 7 procent van het totaal aantal respondenten. Het vergroten van empathie bij leerlingen werd ook als reden genoemd, door 6 procent van de respondenten die 'ja' antwoordden en 4 procent van het totaal aantal respondenten. 19 procent van het aantal respondenten die 'ja' antwoordden gaf daarvoor geen reden. Dat is 14 procent van het totaal aantal respondenten.

Figuur 2

Respondenten die 'ja, maar' of 'ja, als' antwoordden per belangrijkste gegeven reden, uitgedrukt in percentages

Ook de respondenten die 'ja, maar of ja, als' hebben geantwoord geven het vaakst de voorwaarde dat er een (literatuur)historisch belang moet zijn om het slavernijverleden bij het vak Nederlands te behandelen. 33 procent van de respondenten die 'ja, maar' of 'ja, als' antwoordden noemde deze voorwaarde. Dat is 4 procent van het totaal aantal respondenten. 22 procent van de respondenten die 'ja, maar' of 'ja, als' antwoordden, gaf als voorwaarde dat het actueel moet zijn. Dat is 3 procent van het totaal aantal respondenten. De volgende categorieën worden allemaal 1 keer genoemd: ondersteunen bij andere vakken, als er tijd is, als het vrijwillig is en als het gedoseerd is. Dat is per categorie 11 procent van de respondenten in deze antwoordgroep en 1 procent van het totaal aantal respondenten.

De respondenten die een onbeslist antwoord gaven, hadden allemaal een andere reden. 1 respondent gaf geen reden op. 1 respondent gaf aan dat het onderwerp slavernijverleden bij het vak Nederlands aan bod kan komen, zoals dat ook voor andere geschiedenissen kan. 1 respondent vindt dat het wel besproken kan worden, maar dat het onderwerp beter bij andere vakken past. 1 respondent vindt dat het de vrijwillige keuze moet zijn om het onderwerp te bespreken en 1 respondent vindt dat het een belangrijk onderwerp, maar vindt dat dat ook geldt voor andere onderwerpen en zegt dat er weinig tijd is.

Verder antwoordden 2 respondenten resoluut ‘nee’ op deze vraag. 1 respondent gaf daar geen reden voor en de andere respondent die ‘nee’ antwoordde vindt het onderwerp slavernijverleden ‘weinig van belang’.

4.4 Resultaten stellingen

Respondenten kregen zes stellingen te zien. De stellingen zijn genummerd als 1 tot en met 6. Achter de stellingen zijn de gemiddelden en de standaarddeviaties van de antwoorden gegeven. De antwoordopties van de vijfpuntslikertschaal zijn als volgt genummerd: 1 staat voor ‘helemaal mee eens’, 2 staat voor ‘een beetje mee eens’, 3 staat voor ‘neutraal’, 4 staat voor ‘een beetje mee oneens’ en 5 staat voor ‘helemaal mee oneens’.

Tabel 5

Antwoorden op de stellingen

Stellingen	Gemiddelde	Standaarddeviatie
1 Ik vind het belangrijk dat er gesprekken over het slavernijverleden in de klas zijn.	$M= 1,7$	$SD= 0,8$
2 Ik vind het literatuuronderwijs een goede manier om over het slavernijverleden te onderwijzen.	$M= 1,8$	$SD= 0,8$
3 Ik vind dat er genoeg aandacht besteed wordt aan het slavernijverleden in de klas bij het vak Nederlands.	$M= 3,3$	$SD= 1,2$
4 Ik vind dat ik leerlingen goed kan adviseren over slavernijteksten.	$M = 3,3$	$SD= 1,3$
5 Ik vind dat de boeken die ik ken over het slavernijverleden niet alleen vanuit het oogpunt van de kolonisator geschreven zijn.	$M= 2,5$	$SD= 1,2$
6 Ik vind dat het voor leerlingen verplicht moet zijn om een slavernijtekst te lezen.	$M= 3,3$	$SD= 1,3$

In tabel 5 is te zien dat de respondenten het gemiddeld belangrijk vinden dat er gesprekken over het slavernijverleden in de klas zijn. De antwoorden liggen met name tussen ‘helemaal mee eens’ en ‘een beetje mee eens’ ($SD= 0,8$).

De respondenten vinden gemiddeld ook dat het literatuuronderwijs een goede manier is om over het slavernijverleden te onderwijzen. De antwoorden liggen met name tussen 'helemaal mee eens' en 'een beetje mee eens' ($SD= 0,8$).

Op de stelling dat er genoeg aandacht besteed wordt aan het slavernijverleden in de klas bij het vak Nederlands, reageerden de respondenten gemiddeld 'neutraal' ($SD= 1,2$). Ook op de stelling dat de respondent de leerling goed kan adviseren over slavernijteksten wordt gemiddeld 'neutraal' gereageerd ($SD= 1,3$).

Respondenten reageren gemiddeld tussen 'neutraal' en 'een beetje mee eens' op de stelling dat de boeken die zij kennen over het slavernijverleden niet alleen vanuit het oogpunt van de kolonisator geschreven zijn ($SD= 1,2$). Ook reageerden de respondenten gemiddeld 'neutraal' op de stelling dat het voor leerlingen verplicht moet zijn om een slavernijtekst te lezen ($SD= 1,3$).

Opvallend is dat respondenten gemiddeld wel vinden dat het belangrijk is dat er gesprekken over het slavernijverleden in de klas zijn en dat het literatuuronderwijs een goede manier is om over het slavernijverleden te onderwijzen. De respondenten blijven echter gemiddeld neutraal in hun houding ten opzichte van wat er nu al gedaan wordt met het onderwerp in de klas, hun eigen adviezen, het perspectief dat zij kennen en het verplichten van een slavernijtekst bij het vak Nederlands.

4.5 Resultaten lijst slavernijteksten

In tabel 6 staat de lijst van slavernijteksten die respondenten te zien kregen. Per slavernijtekst kreeg de respondent een aantal antwoordopties. In de tabel is weergegeven hoeveel procent van de respondenten elk antwoord gaf. De antwoordopties zijn als volgt genummerd: 1 staat voor ‘dit werk heb ik gelezen’, 2 staat voor ‘dit werk ken ik van naam en wil ik nog lezen’, 3 staat voor ‘dit werk ken ik van naam en wil ik niet lezen’, 4 staat voor ‘dit werk ben ik aan het lezen’, 5 staat voor ‘dit werk ken ik niet’ en 6 staat voor ‘dit werk ken ik niet, maar wil ik wel lezen’.

Tabel 6

In hoeverre de respondenten de slavernijteksten op de lijst kennen, uitgedrukt in percentages

Slavernijteksten	1	2	3	4	5	6
<i>Wij slaven van Suriname</i> , Anton de Kom	32%	39%	7%	0%	15%	6%
<i>De stille plantage</i> , Albert Helman	23%	14%	7%	1%	35%	19%
<i>Fansi's stilte</i> , Tessa Leuwsha	3%	8%	1%	0%	68%	20%
<i>Plantage Wildlust</i> , Tessa Leuwsha	1%	7%	4%	0%	66%	21%
<i>Maria Sibylla</i> , Inez van Dullemen	10%	7%	0%	0%	62%	21%
<i>Hoe duur was de suiker?</i> , Cynthia Mcleod	59%	26%	10%	0%	1%	4%
<i>De zwarte lord</i> , Rihana Jamaludin	4%	6%	0%	0%	72%	18%
<i>Laaiende stilte</i> , Albert Helman	13%	6%	1%	0%	61%	19%
<i>De smeekbede</i> , Lianne Damen	0%	0%	3%	0%	74%	23%
<i>Slaaf en meester</i> , Carel de Haseth	3%	7%	0%	0%	73%	17%
<i>Plantage d'Amour</i> , Clark Accord	4%	10%	1%	0%	67%	17%
<i>De vrije negerin Elisabeth</i> , Cynthia Mcleod	11%	14%	1%	0%	54%	20%
<i>Een vlek op de rug: historische roman</i> , J. van de Walle	3%	1%	1%	0%	73%	21%
<i>Liefde in slavernij: een familiegeschiedenis in het achttiende-eeuwse Suriname</i> , John H. de Bye	6%	6%	1%	0%	66%	21%
<i>Inboorling</i> , Stevo Akkerman	3%	4%	1%	3%	66%	23%
<i>Kollektieve Schuld</i> , Edgar Caïro	8%	1%	0%	0%	69%	21%
<i>Album van de Caraïbische poëzie</i>	4%	4%	0%	0%	66%	25%

Bij bijna iedere tekst geeft de meerderheid van de respondenten aan de slavernijtekst niet te kennen. Op vier slavernijteksten na, zijn alle slavernijteksten bij meer dan 60 procent van de respondenten onbekend. Dat geldt alleen niet voor *Wij slaven van Suriname* van Anton de Kom en *Hoe duur was de suiker?* van Cynthia Mcleod. *Hoe duur was de suiker* van Cynthia

Mcleod is de enige slavernijtekst waarbij het grootste deel van de respondenten aangeeft het te hebben gelezen, namelijk 59 procent van de respondenten. Bij *Wij slaven van Suriname* van Anton de Kom geven de meeste respondenten aan het werk bij naam te kennen en nog te willen lezen, namelijk 39 procent. 32 procent van de respondenten heeft het boek ook gelezen. Daarmee staat het op de nummer twee van meest gelezen boeken onder de respondenten. Verder zijn alleen *De stille plantage* van Albert Helman, *De laaiende stilte* van Albert Helman en *De vrije negerin Elisabeth* van Cynthia Mcleod door meer dan 10 procent van de respondenten gelezen. Echter, met magere percentages, in volgorde: 23 procent, 13 procent en 11 procent.

5. Conclusie

De respondenten zijn over het algemeen onbekend met slavernijteksten. De meeste slavernijteksten die zij te zien kregen op de lijst, zijn hen vreemd. Op 4 slavernijteksten na, zijn alle slavernijteksten bij meer dan 60 procent van de respondenten helemaal onbekend. Er zijn maar 5 slavernijteksten die door meer dan 10 procent van de respondenten zijn gelezen. *Hoe duur was de suiker* van Cynthia Mcleod is de enige slavernijtekst waarbij het grootste deel van de respondenten aangeeft het te hebben gelezen, namelijk 59 procent van de respondenten. Dat is nog steeds een krappe meerderheid. 32 procent van de respondenten heeft *Wij slaven van Suriname* van Anton de Kom gelezen. Verder zijn alleen *De stille plantage* van Albert Helman, *De laaiende stilte* van Albert Helman en *De vrije negerin Elisabeth* van Cynthia Mcleod door meer dan 10 procent van de respondenten gelezen. Die percentages zijn echter mager.

Hoe duur was de suiker van Cynthia Mcleod en *Wij slaven van Suriname* werden wel door een meerderheid van de respondenten herkend. Bovenop de 59 procent van de respondenten die *Hoe duur was de suiker* van Cynthia Mcleod heeft gelezen, komt een percentage van 36 procent van de respondenten die de titel van naam kent. Voor *Wij slaven van Suriname* van Anton de Kom geldt dat 46 procent van de respondenten de titel van naam kent, naast de 32 procent van de respondenten die het werk gelezen heeft. Het antwoord op het eerste deel van de onderzoeksvraag is al met al kort. Er zijn twee slavernijteksten binnen de gehele enquête die het vaakst terugkomen, *Hoe duur was de suiker?* van Cynthia Mcleod en *Wij slaven van Suriname* van Anton de Kom. Veel verder gaat de repetoirekennis over slavernijteksten van VO-docenten die lesgeven in de bovenbouw (havo/vwo) niet.

De beperkte repetoirekennis is ook terug te zien aan de antwoorden die respondenten gaven bij de open vraag over welke slavernijteksten zij kennen. In de ranglijst van meestgenoemde slavernijteksten door de respondenten is te zien dat ook hier *Hoe duur was de suiker?* van Cynthia Mcleod en *Wij slaven van Suriname* van Anton de Kom opvallend vaker genoemd werden, 28 en 21 keer. De andere slavernijteksten werden zelden genoemd. Opvallend is ook dat 11 respondenten expliciet aangaven geen enkele slavernijtekst te kennen en 11 respondenten titels noemden die niet (nadrukkelijk) over het slavernijverleden gaan, niet over het slavernijverleden in de West gaan, vertalingen van slavernijteksten naar het Nederlands zijn of jeugdboeken zijn. *Max Havelaar* van Multatuli staat zelfs op nummer 3 van meest genoemde titels, na *Wij slaven van Suriname* van Anton de Kom. Deze titel werd 15 keer genoemd.

Ook bij de vraag welke slavernijteksten respondenten zouden adviseren aan een leerling in de bovenbouw van het vwo, gaf 19 procent van de respondenten aan geen enkele slavernijtekst te kunnen noemen. 17 procent van de respondenten gaf alleen titels die niet (nadrukkelijk) over het slavernijverleden gaan, niet over het Nederlandse slavernijverleden in de West gaan of een vertaling zijn. Verder werden vooral *Wij slaven van Suriname* van Anton de Kom als *Hoe duur was de suiker?* van Cynthia Mcleod als advies gegeven door de respondenten. Allebei de titels werden 25 keer genoemd. Toch vond maar een kleine meerderheid van de respondenten van zichzelf dat diegene zijn leerlingen niet goed kan adviseren over slavernijteksten, blijkt uit de stellingen. Gemiddeld zijn de respondenten daarin neutraal ($SD= 1,3$). Dat is opvallend omdat de meeste adviezen weinig uitgebreid zijn, helemaal niet gegeven konden worden of niet correct zijn, zoals hierboven is uitgelegd.

Uit de stellingen blijkt dat de respondenten gemiddeld wel vinden dat er plaats is voor het thema slavernijverleden in het literatuuronderwijs en willen de respondenten gemiddeld wel ruimte geven voor gesprekken over het slavernijverleden in de klas. Ook bij de open vraag of respondenten vinden dat er ruimte moet zijn bij het vak Nederlands voor het onderwerp slavernijverleden, gaf het grote merendeel van de respondenten aan van wel, 76 procent. 13 procent vindt dat, maar onder voorbehoud. Een klein percentage, 3 procent, antwoordde resoluut 'nee' en 7 procent antwoordde onbeslist. Als belangrijkste reden om ruimte te maken voor het onderwerp slavernijverleden bij het vak Nederlands werd het (literatuur)historisch belang genoemd. Dat geldt ook voor de respondenten die 'ja' antwoordden onder voorbehoud. Zij noemden ook vaak dat er actueel belang moet zijn.

De wil om het slavernijverleden in de klas te bespreken is er dus wel, maar er is gebrek aan een breedheid aan perspectieven. Het westerse perspectief zit toch nog diep geworteld. Dat blijkt uit het feit dat het merendeel van de respondenten aangeeft dat de slavernijteksten die zij kennen ook de andere kant van de geschiedenis tonen, maar het zijn eigenlijk maar een paar teksten die structureel terugkomen.

6. Discussie

Dit onderzoek kent een aantal beperkingen. Een deel van de open vragen is kwalitatief geanalyseerd door middel van codering. Die codering is gedeeltelijk geïnterpreteerd en kan daarom door onderzoekers die dat willen reproduceren anders geïnterpreteerd worden. Een andere beperking is dat niet elk boek dat respondenten aangaven bij vraag 6 en vraag 7 in de enquête door de onderzoeker is gelezen. Ondanks dat alle boeken zijn opgezocht, kan het zo

zijn dat er boeken werden aangedragen die zijn gecategoriseerd als ongeschikte slavernijteksten, terwijl zij wel geschikt kunnen zijn.

Ook zijn er mogelijk beperkingen in dit onderzoek omdat er gebruik is gemaakt van een zelfselecterende steekproef. De kans is groot dat er docenten zijn geworven voor de enquête die affiniteit hebben met het onderwerp. Dat zou de bevindingen kunnen kleuren. Er kan alleen een uitspraak worden gedaan over de groep die de enquête heeft ingevuld. Als dat gedaan is door een meerderheid die affiniteit heeft met het onderwerp, is de respondentengroep niet representatief.

In dit onderzoek zijn er geen vergelijkingen gemaakt tussen respondenten. Er is niet gekeken naar de verhoudingen in demografische gegevens ten opzichte van de gegeven antwoorden. Dit zou interessant kunnen zijn voor een vervolgonderzoek. Er is in dit onderzoek ook niet per respondent gekeken hoeveel slavernijteksten diegene kent. Dit kan in een vervolgonderzoek exacte gegevens bieden over hoeveel docenten veel slavernijteksten kennen en hoeveel docenten maar enkele of geen slavernijteksten kennen.

Literatuurlijst

Beeld en geluid op school (z.d). Beeld bij je boek: transkoloniale literatuur. *LessonUp*.

Geraadpleegd op 29 mei 2022, van <https://www.lessonup.com/app/view-plan/z66AFvYCPvc7zQsJb/beeld-bij-je-boek-transkoloniale-literatuur>

Besser, S., Rock, J., Franssen, G., & Essink, F. (2013). *Literatuur in de wereld*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.

Brekelmans, K. (z.d.). Benaderingen Letterkunde. Karin Brekelmans. Geraadpleegd op 25 maart 2022, van <https://cf.hum.uva.nl/benaderingenlk/>

Den Heijer, H. (2021). *Nederlands slavernijverleden*. Zutphen: Walburg Pers B.V.

Dera, J. (2019). De praktijk van de leeslijst. *Een onderzoek naar de inhoud en waardering van literatuurlijsten voor het schoolvak Nederlands op havo en vwo*. Amsterdam: Stichting Lezen.

Dera, J. J. M. (2021). De helaasheid der leeslijsten. Over diversiteit in het literatuuronderwijs. *De Lage Landen*, 64(1), 115-121

Jansen, E. (2009). Slavernijromans als beginpunt voor een vergelijkend onderzoek tussen literatuur uit Zuid-Afrika en het Nederlands-Caribisch gebied. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 16(1), 3-28.

Jongenelen, T. (2016). Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman. *Stichting Jacob Campo Weyerman, jaargang 39*, 17-28. Geraadpleegd van DBNL op 1 mei 2022.

Miguel Heilbron. (2019). Naar een meerstemmig perspectief op het Nederlandse slavernijverleden. *Beleid en Maatschappij* (46) 2, 276-285.

NOS. (2020). Bedenkers van petitie in gesprek met leraar: wat leerden we over racisme en slavernij? Geraadpleegd op 25 maart 2022, van <https://nos.nl/artikel/2337733-bedenkers-van-petitie-in-gesprek-met-leraar-wat-leerden-we-over-racisme-en-slavernij>

Morrell, E. (z.d) Toward a Grounded Theory of Critical Urban Teacher Development.

Poster “10x meer geschiedenis”. (z.d.). The Black Archives. Geraadpleegd op 13 juni 2022, van <https://www.theblackarchives.nl>

RACISME MOET VERPLICHT BEHANDELD WORDEN OP SCHOOL - Petitie24.nl. (z.d.). *Petitie24*. Geraadpleegd op 25 maart 2022, van <https://www.petitie24.nl/petitie/3098/racisme-moet-verplicht-behandeld-worden-op-school>

Schipper, M. (1989). *Homo caudatus. Verbeelding en macht in de letteren*. Amsterdam: Ambo.

Tuithof, Kennedy & Goudsmit. (2021). Nabeschouwing op de herijking van de Canon van Nederland. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 134(2), 303-315.

Van Kempen, M. (2002). *Een Geschiedenis Van De Surinaamse Literatuur* (1ste editie). Paramaribo: Uitgeverij Okopipi.

Van Kempen & Nahar. (2019). *De stille plantage: Albert Helman*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Van Kempen, M. (2018). Post-colonial Literary Texts as Reading Texts within Today's Schools. *Werkwinkel*, 13(1-2), 27-44.